Felsefe ve Masal:
Van Masalları Örneği[*]

Vefa Taşdelen

Giriş

"Felsefe ve Masal: Van Masaları Örneği" adını taşıyan bu makalede, ilk önce "Felsefe ve Masal", ikinci olarak da "Van Masalları" ele alınacaktır. "Felsefe ve Masal" başlığı iki açıdan incelenecektir: (1) Felsefe içinde masal, (2) masal içinde felsefe. "Felsefe içinde masal"da, bazı filozofların masal konusundaki görüşlerinden de yararlanarak felsefe açısından masalın ne anlama geldiği, bazı felsefe metinlerinde yer alan mitolojik ve masalımsı ifadelerin felsefedeki yerinin ve işlevinin ne olduğu konuları tartışılacaktır. "Masal içinde felsefe"de ise, masallardaki felsefi motifler, masalların öne çıkardığı etik değerler çerçevesinde belirgin kılınmaya çalışılacaktır. "Van Masalları Örneği"nde ise, Van masallarındaki sevgi, şefkat, fedakârlık, cömertlik, kanâat, sabır, hoşgörü, sadâkat, ahde vefa, cesaret gibi etik değerler konusundaki felsefi motiflerin tespitine çalışılacaktır. Masallar birkaç cümle ile anlatılamayacağı için, burada masal anlatılmayacak, ama masal ismi verilerek göndermede bulunulacaktır. Van masallarının merak edilmesi halinde, çalışmamızın örneklem evreni oluşturan Yılmaz Önay'ın *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tezine başvurulabilir.

1. Felsefe ve Masal

Felsefe, varlığın temel ilkesinin (*arkhe*) ne olduğunun sorulması ile başlar. Bu sorusunun cevabının yine varlık içinde kalınarak verilmesi felsefeyi başlatır. Felsefeden önce ne vardı? Arkhe sorusu nasıl cevaplanıyordu? Bir örnekle açıklayabiliriz: Aytmatov, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* isimli öyküsünde, dişi ördek Lura'dan söz eder: Lura'nın göğsünden yolduğu tüylerle uçsuz bucaksız denizlerin üzerine yaptığı yuva, karaların, toprakların, bitkilerin, hayvanların, insanların, kısaca yeryüzündeki yaşamın kaynağını oluşturmuştur. Bu açıklama, arkhe sorusuna verilmiş masalımsı bir yanıttır.[1] Felsefeden önce

[*] *Beyaz Gemi Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 1, s. 14-19.

[1] "Tâ başlangıçta, başlangıçların başında, doğada kara diye bir şey yoktu, bir evlek toprak bile yoktu. Her yer sularla kaplıydı. Su, su… her taraf su! Dünya kendi ekseninde dönerken su kendiliğinden ortaya çıkmıştı: Dipsiz derinliklerden, karanlık uçurumlardan.. Dalgalar birbiri ardınca uçsuz bucaksız evreni kuşatmış, dört bucağı kaplamıştı. Dalgaları çıkıp geldiği bir yer olmadığı gibi, gidip yoğalacağı bir yer de yoktu.

"Ve dişi ördek Lura, hani şu herkesin bildiği, bugün bile başımızın üstünden gaglayarak sürüler halinde uçan yassı gagalı ördek, yapayalnız, uçup duruyordu havada. Yumurtasını bırakacağı bir kara parçası arıyor, ama bulamıyordu. Sudan başka bir şey yoktu evrende. Yuva yapabileceği ne bir kamış, ne ufacık bir saz vardı.

mitoloji vardı. Sözgelimi Homeros'un ve Hesiodos'un yapıtları, mitolojinin örnekleri ile doludur. Burada mitolojik düşünme ile felsefi düşünme arasında nasıl bir fark olduğunu sorabiliriz. Felsefe, varlığı "var olan"la açıklamakla başlamıştır. Bu açıklama akla uygun ve gerçekçidir. Mitoloji ise gerçeküstü açıklamalar yapar. Varlığı, kendi dışında bir nedene dayandırarak açıklar, akla uygun ve gerçekçi değildir. Sırf bu özellikleri dikkate alındığında bile, felsefe ile mitoloji arasında derin bir karşıtlık olduğu görülebilir. Çünkü felsefe, varlığın açıklanmasında, masalın, efsanenin ve mitolojinin bırakılmasıyla ortaya çıkmıştır: Varlık, varlığın kendisi ile açıklanmak istenmiştir. Bu artık mitolojik değil, bilimsel ve felsefi bir tutumdur. Nietzsche'ye göre, Thales'in varlığın arkhesinin su olduğu yönündeki açıklaması üç açıdan önemlidir. Bu maddelerden birincisi, şeylerin kaynağı üzerine bir açıklamada bulunması, ikincisi ise bu açıklamayı "tasvirsiz" ve "masalsız" yapmış olmasıdır. Kanıtlanamaz oluşuna karşın, bu düşüncenin değeri, "efsaneden (*mythos*'tan) ve allegori'den sıyrılmış bir şekilde söylenmiş" olmasındadır.[2] Thales'in bu tutumuyla *mythos*'tan *logos*'a geçilmiştir.

Bu, zihinsel tutumun, düşünme ve algılama biçiminin yeni bir tarz kazanması, denilebilirse, bir dönüşüm geçirmesidir. Masala ve efsaneye dayalı açıklama biçiminin yerini varlığın kendisinde kalarak akılcı ve gerçekçi anlaşılması oluşturur. Masal da, efsane de, mitoloji de, felsefe de bir açıklama tarzıdır. Felsefenin açıklama tarzı ile masalın açıklama tarzı arasındaki en önemli ayrım, masalın gerçeğe, akla, mantığa bağlı kalmak gibi bir koşulunun olmamasıdır. Olağanüstülük, gerçeküstülük ve us dışılık masalın doğasında vardır. Masal bir şey söyler. Söylediği şey o kadardır. Niçin başka türlü değil de o şekilde söylediğinin cevabını vermez. Masala soru soramayız. Felsefe ise her zaman söylediği şeyi niçin başka türlü değil de o şekilde söylediğinin hesabını vererek kendini üretir. Ona sorular sorabiliriz. Felsefe, hangi akım içinde olursa olsun, kendini hep rasyonel ve akla uygun bir çaba olarak ortaya koyar. Akıldışını da anlatsa, felsefesinde akıldışı da öne çıksa, söyleminin tutarlı ve akla uygun olmasına özen gösterir. Masalın mantığı, gerçeküstünün, olağanüstünün ve akıldışının mantığıdır. Masallar gerçeği eğerler bükerler, bu şekilde yeni formlara, yeni biçimlere, yeni anlatılara kavuşurlar. Bu nedenle masalların dünyası devlerin, perilerin, cücelerin, ejderhaların sürreel ve olağanüstü yaratıkların dünyasıdır. Hayalin derinliğine açılan bu dünyanın büyüsünde imkânsızlar mümkün, uzaklar yakın olur.

Felsefe ve masal arasındaki bu karşıt karaktere karşın, yine de mitolojinin içinde, sözgelimi Homeros'un şiirlerinde, sistemli ve tutarlı olmasa bile, felsefi kırıntılar vardır.[3]

"Laura ördeği gaglaya gaglaya uçuyor, daha fazla dayanamamaktan, yumurtasını dipsiz derinliklere düşürmekten korkuyordu. Nereye gitse, kanatları onu nereye götürse, hep su, su, yine su! Ne kıyısı, ne başlangıcı, ne de sonu vardı o büyük suyun. Lura bitkindi. Dünyada yuvasını yapabileceği hiçbir yer yoktu.

"Lura suların üstüne kondu, göğsünden yolduğu tüylerle bir yuva yaptı kendisine. Dünyada toprak, işte bu yüzen yuvadan oluştu. Yavaş yavaş büyüdü. Yavaş yavaş çeşitli yaratıklar çıktı ortaya. Bu yaratıklardan biri olan insan, hepsine üstün geldi. Kayak yaparak karların üstünden gitmeyi, kayık yaparak sularda dolaşmayı öğrendi. Kara ve deniz hayvanlarını avladı. Beslendi, çoğaldı." (Cengiz Aytmayov, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, çev. Refik Özdek, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 78). Masala ve mitosa soru soramayız. Sözgelimi su nerden, ördek nerden geldi diye. Onların öyle olduğunu kabul etmek zorundayız. Zira masal ve mitoloji söyler, ama açıklama yapmaz.

[2] Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. Nusret Hızır, Elif Yayınları, İstanbul, 1963, s. 18.

[3] Kranz bu konuya şu şekilde değinir: "Homeros'un ilk filozof olduğunu söyleyen Aristoteles bu savında haklıdır, çünkü Homeros bir dünya görüşünün habercisi, dünya ve hayatın bir yorumcusudur. Şüphesiz Homeros'un kullandığı şekil bir şiir şekli, bir bilim-öncesi şeklidir… Sonraları bilimsel felsefenin inceden inceye ele aldığı sorunlar bu destanlarda (*İlias* ve *Odysseia*) kapalı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu destanlarda, ilk-

Mitolojik ve masalımsı anlatılardaki felsefi kırıntılar, en çok insan davranışlarında nesnelleşen doğruluk, dürüstlük, fedakârlık, sadakat, iyilik, cesaret, şefkat, merhamet gibi erdemlerde kendini sergiler. Masallar da, taşıdıkları insancıl mesajlarla değerler dünyamızın oluşumuna önemli ve kalıcı katkılar sağlarlar.

1.1. Felsefe İçinde Masal

Bazı kişiler felsefeyi zor, soyut, anlaşılmaz ve pratik değeri olmayan bir etkinlik olarak görürler. Felsefe onlara karmaşık, karanlık ve anlamsız gelir. Bu sorun, insanların zaman sıkıntısı çektiği, anahtar sözcüklerle bazı konuları kısa sürede anlama ve anlatma olanağı aradıkları, derin düşünmeye zaman bulamadıkları, hatta bunu gereksiz gördükleri, eğlence ve haz öncelikli bir yaşam biçimini tercih ettikleri günümüzde daha da belirgin bir şekilde yaşanmaktadır. Denebilir ki, günümüz insanı, "felsefesizliğe doğru kaçış" içindedir.[4] Araştırmaya, incelemeye, düşünmeye, gündelik yaşantının hızlı temposu içinde zamanlarının olmadığını söylerler. Bu tutum, felsefenin soyut, kavramsal yapısı dikkate alındığında, bir noktaya kadar haklı görülebilir. Ne var ki, bazı filozoflar, söylemlerini yumuşatmak ve anlaşılır kılmak için farklı tarzlar denemişlerdir. Bunlardan biri eğretileme/istiâre (*metafor*) yöntemidir. Eğretileme, felsefenin kuramsal ve spekülatif doğasını ilgi çekici hale getirir, felsefenin felsefeci olmayanlar tarafından da okunup anlaşılmasına katkı sağlar. Eğretileme, bu nedenle, sadece sanatta ve gündelik iletişim biçiminde değil, felsefede de, "anlaşılması ve anlatılması oldukça güç olan bir meseleyi *kolaylaştırmak* amacıyla", "*açık ve basit ifade*"ye yönelik ortaya çıkar.[5] Felsefe içinde masal metaforik bir niteliğe kavuşur. İşte, felsefede masalımsı öğelerin yer alması, konunun daha iyi anlaşılması amacına yönelik, denilebilirse, bir "örnek" ve "temsil"dir. Bu bağlamda, masalın felsefede bir yeri vardır. Bunu Platon'dan bir alıntı ile örnekleyebiliriz: *Protagoras* diyaloğunda, Protagoras, kendisinden, anlattığı şeyi (erdemin öğretilip öğretilemeyeceği sorununu) kuramsal olarak mı, yoksa masal anlatarak mı sunmasını istediklerini sorar dinleyenlere. "Bu soruyu incelemek için masaldan değil, akıl yürütmeden yararlanacağım" der konuşmasının devamında.[6] Platon, gerçekten de, felsefesini geliştirirken metaforlardan ve mitolojik öykülerden en çok yararlan filozofların başında gelir. Dolayısıyla, felsefenin bu en büyük kaynağında, "felsefe-olmayan"ın felsefe için bir eğretileme (*metafor*) olarak kullanıldığı, felsefe-olmayanın felsefe-olanın hizmetine verildiği görülmektedir. "Platon, felsefenin mitoloji ile çarpışmaktan, hatta efsanevi yapılarla bütünleşmekten ve onları kullanmaktan korkmaması gerektiğini bize öğretti. Sonradan bunun unutulması ve bu kadar felsefe tarihçisinin Platoncu efsaneleri önemsiz olarak, bazı kere de yabancı bir cisim olarak incelemeye devam etmeleri tuhaf ve acınacak bir durumdur.[7] Platon,

---

madde'nin ne olduğu hakkında bir soruşturmayı, tektanrıcılığa doğru bir eğilimi, olan-bitenin anlamı üzerinde bir araştırmayı buluyoruz… Onun daha o zaman Tanrı istencinin insan istenci karşısındaki durumunun ne olduğu sorusunu aydınlatmaya çalışması pek önemlidir… Homeros'un dünyası baştan aşağı tanrılarla dolu olan esrarlı bir dünyadır; ancak burada insan istencinin de büyük önemi vardır, bu istenç kahramanca davranmada olduğu gibi acılara katlanmada da kendini gösterir… Homeros'un insanlık şerefi ve onuru, evliliğin yüksekliği [yüceliği], çocuğun önemi üzerine söylediği sözlerin parlaklığı bir kat daha artıyor. Bundan dolayı şair Horatius, Homeros'un ahlakı Stoalı filozofların birçoğundan daha açık olarak öğrettiğini söylüyor" (Walter Kranz, *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984, s. 1-2).

[4] Heidegger, Heidegger, *Discourse on Thiking*, tr. J.M. Anderson & E.H. Freund, The Borgo Press, California, 1969, s 45.

[5] Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, s. 132.

[6] Platon, *Protagoras*, çev. T. Gökçöl, *Diyaloglar 2*'de, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 133, 137

[7] Henry Dumery, "Din Felsefesi ve Geçmişi", ev. Murtaza Korlaelçi, *Felsefe Dünyası, 13*, 1994, s. 71.

Devlet diyaloğunda "adalet", "erdem" ve "bilgelik" kavramları doğrultusunda ideal bir devlet tasarımı ortaya koyar. Bu devletin temelini oluşturacak etkinliklerden en önemlisi eğitimdir. Platonun mitoslarla karşı karşıya geldiği bir başka nokta burasıdır. Bu yapıtında, aşırı korumacı ve denetimci bir tutumla, Homeros ve Hesiodos gibi şairlerin masallarının çocuklar ve gençler üzerinde yaratabileceği olumsuz etkilere değinerek söz konusu masallardan bazılarının yasaklanması gerektiğini söyler.[8]

Özellikle geçen yüzyıldan beri, roman, şiir, öykü, tiyatro gibi sanatların, bu "felsefî-olmayan" ifade biçimlerinin, "felsefî-olan"ın ifadesine aracılık ettiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak felsefe ile edebiyatın iç içe geçtiği ürünler verilmiştir. Dostoyevski'nin, Rilke'nin, Kafka'nın, Sartre'ın, Camus'nün bazı eserleri bu "bir aradalığa", ve "iç içeliğe" örnek olarak gösterilebilir. *Karamazof Kardeşler*, *Suç ve Ceza*, *Duino Ağıtları*, *Dava*, *Şato*, *Bulantı*, *Yabancı* ve daha birçok edebi ve sanatsal yapıt, felsefe ve sanatın bir aradalığının örneklendiği eserler olarak gösterilebilir. Felsefe, her dönemde, bir şekilde kendisini dışa vuracak söylem biçimleri bulmaktadır. Aslına bakılırsa masal, mitoloji, roman, şiir, resim, öykü, tiyatro gibi "felsefi-olmayan" bu söylem biçimlerinin, özellikle gündelik dil ve anlatımla felsefi söyleme aracılık ettikleri söylenebilir. Mevlana'nın, öyküleyici ve metaforik yapı üzerine kurulmuş olan mesnevisi de böyle bir özellik taşır. Bir şeyle başka bir şeye ulaşmak, bir şey söyleyip söylediğiyle başka bir şey kastetmek, metaforik ifade biçiminin özünü oluşturur. Asıl söylenmek isteneni söylememek, fakat ona farklı bir yol üzerinden gitmek, metafordur.

1.2. Masal İçinde Felsefe

Masalların tarihi, insanın tarihi kadar eskidir. Masallar bir toplumun ortak bilincinin, ortak hafızasının, ortak duygularının, ortak hayal gücünün, ortak değerlerinin ürünüdür. Atasözleri, fıkralar, türküler, ninniler, destanlar gibi anlatı geleneği ürünlerinin yanında masallar, özellikle çocukların ve gençlerin eğitiminde, öteden beri kendilerine en fazla başvurulan eserler olmuşlardır. İnsanlığın duygusal, sanatsal gelişiminde her birisinin önemli yeri vardır. Doğu kültürüne ait *Beydaba*, *Binbir Gece Masalları*, Batı kültürüne ait *Ezop Masalları*, *Andersen Masalları*, *Grimm Masalları*, dün olduğu gibi bugün de, en çok okunan metinler arasındadır. Onların, çocuk edebiyatının, görsel, işitsel ve sözel malzemenin yığıldığı günümüzde hala yoğun bir şekilde okunuyor olmaları, masalların insan yaşamındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Masallar, genel anlatıma göre "Bir varmış bir yokmuş" diye başlar. Bir var, bir yok olan şey nedir? Sayı olarak bir midir, yoksa art arda gelen zaman mıdır? Bir var bir yok olan, böylece sürüp giden şey, yeryüzündeki yinelenme midir? Bir var olup bir yok olan bu şey, saatin tik taklarında somutlaşan bir akış, gelecekten gelip şimdiden geçerek bir anda geçmişe karışıveren bir akış mıdır? Bir var bir yok olan bu şey ne ise, tek bir kişinin değil, ama yüzyıllardan beri oluşagelen kamu hafızasında hızlandırılmış bir görünün akışıdır sanki. Geçmişten günümüze doğru gelen akışın, masalların dünyasına, oradan da insanların davranışlarına ve kişiliklerine taşıdığı bir ruhtur bu. "Bu hızlı akış içinde masalların bize verebileceği, çağın bilgi, birikim ve koşulları içinde şekil kazanmış algı dünyamıza söyleyebilecekleri hiçbir şey yoktur" diyemeyiz. Varlıktaki bir var, bir yok oluş dansı içinde, masallar, göksel armağanlarla çıkarlar çağcıl insanların karşısına. Masalların dünyası, bu armağanla, insanlığın iyilik ve güzellikle beslendiği, sevenlerin muratlarına erdiği, iyilerin kötülere galip geldiği, iyi niyetin kazandığı, kötülerin cezalarını bulduğu büyülü bir dünya haline gelir. Masallar, bu nedenle, yalnız sihirli, olağanüstü, usdışı, sürreel ve eğlenceli bir dünya sunmazlar bize, aynı zamanda insanlığın en eski eğitsel araçları olarak erdemli yaşamanın, insancıl değerlerini de sunarlar. Onları, içlerinde taşıdıkları anlam dünyasını

[8] Platon, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 67-68.

görmezden gelerek salt çocukların hoş vakit geçirmek ve tatlı hülyalara dalmak için okudukları birer metin olarak görmek yanlış olur. Masallar, teknoloji ve medya gibi araçların sundukları görkemli yapımlarla hayal dünyamızın iyice sığlaştığı bir zamanda, farklı düşünme, algılama ve değerlendirme seçenekleri ile bir mesaj verirler: "Asla kendi hayal dünyanızdan vazgeçmeyin. Çünkü o sizin yeryüzündeki varoluş gerçekliğinizin önemli bir parçasıdır. Onu yitirdiğinizde, varoluşunuzun renklerini, tonlarını, esinlerini, sezgilerini, insan olmanın zenginliğini de yitirirsiniz." Bu açıdan masalları işlemek, insanları onların büyülü dünyasına davet etmek, bu tür kuramsal yaklaşımlarda bulunmak, gereksiz bir uğraş değil, sunduğu olağanüstülüklerle hayal dünyamızı işlevsiz kılan prodüksiyonlar karşısında anlamlı bir jest olarak görülebilir.

Masal, felsefi söylem içinde bir eğretileme olarak ortaya çıktığında, salt masal olmanın ötesine geçer, içinde taşıdığı düşünsel yapı ve mesajla öne çıkar. Bu anlamda anlatılan başka bir şey, söylenmek istenen daha başka bir şeydir. Wittgenstein, "Üzerinde konuşulamayanlar hakkında susmak gerekir" der.[9] Ama metafor, tam da bu noktada, özellikle üzerinde açıkça konuşamayacağımız konularda konuşma fırsatı verir bize, konuşmaya yönelik araçsal bir özellik sergiler, konuşmak için bizi kışkırtır. Yolumuzu açık seçik göremesek de el yordamı ile yürümemizi ister. Özellikle içsel gerçekliklerin, mistik deneyimlerin, teolojik ifadelerin yer aldığı söylemlerde, metaforik dil belirgin bir şekilde kullanılır. Masal da felsefi söylemin bir öğesi haline geldiğinde, masalın dışında bir anlam kazanmaya ve neredeyse salt düşünsel bir metin haline gelmeye başlar. Bunu Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinde görebiliriz. Bu yapıtta yer alan öyküleri, öykü okumak için okumayız aslında, hatta onların öyküsel değerleri aklımıza bile gelmez. Bütün dikkatimiz, doğrudan doğruya Mevlâna'nın onlarla neyi kastettiğini anlamaya yönelir. Bu şekilde öykülerin anlam ve his dünyalarına ulaşmaya çalışır, gramatik yapılarının altında yatan örtük anlamı anlamaya çalışırız. Masal da böyledir. O, düşüncenin kolay, anlaşılabilir ve basit ifadesinde bir araç haline geldiği zaman, metaforik bir yapı olarak farklı içerikler kazanır. Artık masalla anlatılan şey, anlatılmak istenen şeyin kendisi değildir. Söylenen bir şey, söylenmek istenen başka bir şeydir. Halk arasında, "temsil getirme" denilen hadise, hem espri, hem de işlev açısından masallardaki felsefe için geçerlidir. Masal bir mesajın taşıyıcısı, bir dünya tasavvurunun, bir varlık algısının simgesi ve ileticisi haline geldiğinde, felsefi bir içerik de kazanır. Masallar sözel geleneğin, anlatı geleneğinin öğeleri olarak metaforik kullanıma oldukça uygundurlar. Çünkü yeryüzündeki iyilik ve kötülük fikrinin, olağanüstü kişilikler ve figürler aracılığıyla, ama aynı zamanda naif, basit ve belirgin bir anlatımla ifade bulduğu sözel yapılardır onlar.

Masalların insanlığın eğitimine yaptıkları katkı, dün olduğu gibi bugün de çok büyüktür. Masallar insanlığımızı işleyen, duygularımızı geliştiren, fikirlerimizi besleyen büyülü seslerdir. İyilik ve kötülük, doğruluk ve yanlışlık, adalet ve zulüm, haklılık ve haksızlık, sadakat ve sadakatsizlik, dostluk ve düşmanlık, cömertlik ve cimrilik, saflık ve kurnazlık, kısaca söylemek gerekirse, iyilik ve kötülük gibi karşıt değerler, çeşitli tipler üzerinde, bu tiplere ait davranışlarda somutlaşır. İnsanın doğasındaki iyilik ve kötülük eğilimi vurgulanır. Masalların öncelikle bize öğrettiği şey şudur: İnsanın yaşadığı yer bir iyilik ve kötülük evrenidir. Bu ikilem karşısında, masallar, tembihlerle, öğütlerle, ikazlarla eğitici birer metne dönüşürler. İlgi çekici anlatımlarıyla, olağanüstü figürleriyle, sürreel kurguları ve akıldışı öğeleri ile, yöneldikleri en kapsayıcı değer, iyiliktir. Bu nedenle masallarda iyilik ve kötülük, doğruluk ve yanlışlık, adaletlilik ve adaletsizlik, erdemlilik ve erdemsizlik konusunda bilinçlendirici bir anlatı vardır. Doğruluk, dürüstlük, iyilik gibi değerlerin verilmesi, ahlak eğitiminin esasını oluşturur.

---

[9] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus*, çev. Ali Kozbek). Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1986, s. s. 73.

2. Van Masalları Örneği

Van masallarından, Vanlıların anlattıkları ve kendi anlam dünyalarında yaşattıkları masalları anlamak doğru olacaktır. Bu nedenle onlar "Van'da anlatılan masallar", "Vanlıların anlattıkları masallar"dır. Aksi halde, Van masallarından, "Van kökenli" diyebileceğimiz masalları anlamak yanlış olur. Bu masalların içinde *Keloğlan Masalları*'ndan *Beydeba* ve *Bin Bir Gece Masalları*'na, *Ezop Masalları*'ndan *Grimm* ve *Andersen Masalları*'na varıncaya değin birçok masal geleneğinden esinler vardır.[10] Van masalları, Vanlıların kendi şiveleri, konuşma tarzları, ruh halleri, kültürel ve geleneksel koşulları, kısaca kendi yorumları ile anlattıkları masallardır. Özgün yanları, yerel bir ağızla anlatılmalarıdır. Sözgelimi bir *Grimm* masalı olan *Keçi İle Üç Yavrusu* Van masallarında, "Yoh ana, sen get, valla biz gurdi tanirıh" şeklinde yerel bir ağza ve edaya bürünür.[11] Bu da bir yorum, vurgu ve masalı oluşturan kimi öğelerin gerek öğüt, gerekse güldürü amaçlı öne çıkarılmasıdır. Burada şunu da eklemek gerekir: Bu masalların içinde mutlaka "Van kökenli"/"Vanlı" diyebileceğimiz özgün masallar da vardır. Önay, çalışmasında, masalların, varsa çeşitli varyantlarından söz etmekte, yoksa "benzerine rastlanmadı" ifadesiyle masalın Van kökenli olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Masalları anlatan kişiler, onları ilk defa anlatmazlar, onları kendi hayal dünyalarından türetmezler. Onlar da başkalarından dinlemişlerdir. Masalı dinlediğimiz kişi, masalı kendi tarzı, kendi anlatımı, kendi dili ve ruh hali ile yorumlayan kişidir. Van masalları için (yalnız Van masalları için değil, diğer bölgelere ait masallar için de) söylenebilecek en geçekçi söz, aslında bu masalların bölge halkı tarafından kuşaklar boyu anlatılan ve her anlatıcı ile yeniden yorumlanan masallar olduklarıdır.

"Masal İçindeki Felsefe" alt başlığı altında değinilen, masalın eğitsel ve ahlaksal işlevi, tümüyle Van masalları için de geçerlidir. Masallar bir tür davranış ve ahlak eğitimine öncülük ederler. Kibrin, kıskançlığın, hasedin, cimriliğin, şehvet düşkünlüğünün, dedikoduculuğun, boşboğazlığın, iftiracılığın, sözünde durmamanın kötü ve yakışıksız davranış biçimleri, buna karşılık mertliğin, yürek arılığının, alçakgönüllülüğün, cömertliğin, sözünde durmanın, dürüstlüğün de yüce davranış biçimleri olduğunu öğretirler. Doğrudan kişiliğe yönelik bu eğitim biçimi, insanı olgunlaştıran, erdem ve ahlaksal değerler açısından olgun bir kişilik haline getiren bir eğitim biçimidir. Van masallarında da bu eğitici özellikler fazlasıyla vardır. Sözgelimi, "Bir Çift Göze Bir Deste Gül"[12], kıskançlığın sonunun kötü, yürek arılığının iyi olduğunu öğretir bize. Her masal başlıca ahlaksal bir değerin yüceliğini öne çıkarır. "Hacı Sait'in Kızı"nda[13] iftiranın kötülüğü ve iftira karşısında temkinli olmanın, hemen her söylenene inanmamanın erdemi anlatılır. Masalların en ümit verici ve en iyimser mesajı, iyiliği temsil eden tiplerin kötülüğü temsil eden tipler karşısında hep haklı çıkmaları, zorluk çekseler de eninde sonunda kötülüğe galip gelmeleridir. Bu "galibiyet değeri" neredeyse bütün masalların ortak özelliğidir. Bu da göstermektedir ki, masallarda, cahilliğin, erdemsizliğin, hilenin, şarlatanlığın, boşboğazlığın, kısaca şerrin değil, sağduyunun, bilgeliğin ve erdemin sesi duyulur, esas olarak bu olumlu değerlerin ürünleridir onlar. "Hünerli Keçi" başlıklı masaldaki[14] sihirli keçi, masumiyetin büyülü gücünü, yürek arılığının yüksek değerini simgeler. "Dencihelo" ve "Eco" başlıklı masallarda[15] temizliğin, arılığın değerini göstermek

---

[10] Burada iki örnek verebiliriz: Yılmaz Önay'ın *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tezinde yer alan "Keçi ile Üç Yavrusu" (s. 225) başlıklı masal, *Ezop Masalları* içinde de geçer. "Tilki ile Yılanın Arkadaşlığı" (s. 219) başlıklı masal ise aslında bir *Beydaba* masalıdır.

[11] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 225.

[12] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 300.

[13] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 304.

[14] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 260.

[15] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 334, 341.

için altına dönüşen yılanlar, masumiyetin şer karşısındaki olağanüstü zaferini de anlatırlar. Kazanan şer değil iyilik, yürek arılığı ve masumiyettir.

Diğer masallarda olduğu gibi, Van masalarında da ortaya çıkan, daha çok gündelik yaşamda somutlaşan ahlaksal erdemler ve değerlerdir: Sevgi, saygı, sadakat, şefkat, merhamet, bağışlayıcılık, mertlik, cömertlik, cesaret, alçakgönüllülük, doğruluk, dürüstlük, ahde vefa, sabır, metanet… Bu değerlerin her biri, belirli tiplerde somutlaşır. Tilki, hilenin, dümenin ve düzenbazlığın örnek tipidir. Döndürdüğü onca dümene karşın, eninde sonunda mağlup olan da hep kendisidir. Masallarda öne çıkan bir başka tip de "kurt" tipidir. Güven vermeyen doğası ve açgözlülüğü ile dostluğa ve arkadaşlığa kapalıdır. Karga ise akılsızlığın ve rahat aldatılabilirliğin sembolüdür. Yılan da tıpkı kurt gibi, dostluğa ve arkadaşlığa kapalı bir tiptir. Ne kadar arkadaş olunursa olunsun, eninde sonunda yılanlığını yapacaktır. Masallardan bazıları, sözgelimi "Ayağına Diken Batan Karga" bize dünyanın kâr ve kazancının, yüreği huzura erdirebilecek, vicdanı rahatsız etmeyecek, kimseye pişmanlık duygusu yaşatmayacak erdemli bir yaşantı olduğunu ima eder. Aksi halde, çeşitli hilelerle insanları kandırarak onların mutsuzluğuna, çaresizliğine ve yıkımına neden olarak servet sahibi olmak insana hiçbir erdem ve itibar kazandırmayacak, kişiliğini ve vicdanını beslemeyecektir. Zira onlar kendine değil, bu dünyaya ait nesnelerdir. İnsanın bizzat kendisinin olan şey, hep kendisi ile birlikte olan, kişiliğini besleyen sağduyu, vicdan ve erdemlerdir.

Masalların değerleri, var edici değerlerdir. Sözgelimi, merhamet ve bağışlama, iyinin kötüden öç alması değil, aksine onun da iyi olabilmesi için bir çaba içinde olmasıdır. İyilik, en çok merhamette ve bağışlamada kendini gösterir. Merhamet ve bağışlama, kötüye iyi olabilmesi için bir fırsat ve imkân tanır. Masalların dünyası, bu yüce değerlerin dünyasıdır. Bu dünyanın üstüne doğan güneş, iyilik ve güzellik güneşidir. İyilerin, haklıların, ezilenlerin, eninde sonunda kazanmaları ve diğerlerine üstün gelmeleri, iyiliğe ve doğruluğa olan inancımızı güçlendirir. Bu gerçeküstü dünyada bulduğumuz bir şey vardır: iyiliğin, doğruluğun, haklılığın, yardımseverliğin, cömertliğin, mertliğin gerçekliği ve dünyaya olan egemenliği. Bu büyük bir değerdir ve masallardan türetilebilecek en olumlu ruh halidir. Bu ruh halinin insanda uyandırdığı muhteşem bir düşünce vardır: dünyada "asıl olan" iyiliktir, hayırdır. Kötülük varlıktaki dengeyi, ahengi bozan, denilebilirse, varlığın yerini ve kaderini değiştirerek ondaki adaleti yaralayan bir durumdur. Varlıktaki uyumda ve ahenkte, adalet, iyilik ve güzellik vardır. Bu, her şeyin "kendi yerinde olması"dır. Varlığın kendi yerinde ve kendi doğası içinde olması, adalettir. Masalın yalın ifadesiyle, "atın önündeki eti alıp aslanın önüne, aslanın önündeki otu alıp atın önüne koymak"tır.[16] Adalet, iyilik, bir ölçü ve simetri işi olan güzellik, her şeyin kendi yerinde ve kendi doğası içinde olmasıdır. İyilik, güzellik ve adalet ilkeleri, varlığın, yokluk değil de varlık olmasında zaten vardır. Tıpkı diğer masallarda olduğu gibi, Van masallarında da, kötülük karşısında iyiliğin zaferine tanık oluruz. İyilik karşısında kötülük, her zaman gelip geçici ve özden yoksundur. Bu nedenle iyinin "mutlak" ve "asıl" olduğuna duyulan inanç, kötülüğün izafiliği karşısında bizi umutlandırarak bu dünyanın gerçekten iyi ve güzel bir dünya olduğu yönündeki duygumuzu güçlendirir.

Masallarda öne çıkan temalardan biri de "söz dinlemek" ve söylenen sözden "ders almak"tır. Söz dinlemek, kendisine verilen nasihati almak ve onu yaşantıya aktarmaktır. Masallar, yaşam boyu uğrayabilecekleri tehlikeleri, yaşayabilecekleri tehditleri, dosttan ve düşmandan, tanıdıktan ve tanımadıktan gelebilecek tehlikeleri kendi söylem biçimleri içinde insanlara anlatırlar. Bu anlatılar, gerek masal içindeki kahramanlar için, gerek bu kahramanlar vasıtasıyla okuyucuya ve dinleyiciye verilen bir öğüt olarak, pratik hayata yol arayan, hayatı güzelleştiren, zorluklardan ve kötülüklerden uzak ve emin kılmaya çalışan öğütlerdir. Masal kahramanları, nasihatleri dinlemedikleri veya icabını yerine getirmedikleri zaman büyük

[16] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 250.

güçlüklerle karşılaşırlar. Masallarda en çok öne çıkan temalardan biri budur. Sözgelimi "Canpolat"ta[17] nasihat, bir tecrübe neticesi ortaya çıkan yaşamsal ifadedir. Toy ve genç olanlar bu ifadelerin gereğini yerine getirmediklerinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Masallarda, güzellik duygusunu geliştirecek, duyguları eğiterek estetik algıyı besleyecek konu, kavram ve anlatılar da vardır, bir aşk ve güzellik felsefesi de vardır. Bu felsefe bir güzellik uğrunda verilen zorlu mücadelede ortaya çıkar. Güzelliğe erişmek için, çeşitli aşamaları geçmeyi ve risklerle karşılaşmayı göze alabilmek gerekir. Güzellik, bir çabanın, bir uğraşının, bir zahmetin, bir mücadelenin ürünüdür, hemen elde ediliveren kolay bir şey değildir. Ancak dev ile savaşmayı göze alabilenler dünyalar güzeline kavuşabilirler. Zorlu aşamaları geçmeyi bilenler başarıya erişebilirler. Dünyaya bakışımız önemlidir. Dünya, nasıl bakarsak, öyle görünür gözümüze. Masalların bize öğrettiği odur ki, kime değer verirsek o değerli olur, kime güzel dersek o güzelleşir. Sevgimiz ve ilgimiz, varlığı kutsallaştırır. Kimi seversek, eşiz ve benzersiz olur. Sevmediğimiz insan, çirkinleşir, bedbahtlaşır. Dünya bakışlarımızda yeniden kurulur, bakarken varlığa bir anlam da katarız, ondaki verili anlamı da okuruz. Dünya, kendi başına değerli ya da değersiz, anlamlı ya da anlamsız, güzel ya da çirkin değildir. Onu güzel ya da çirkin, anlamlı ya da anlamsız, değerli ya da değersiz kılan, bizim bakışlarımız, ruh halimiz ve bilinç durumumuzdur. Böylece kalbimizden ve gözlerimizden bir yol açılır hayata ve varlığa doğru. Masallar bu yolu tanıtırlar bize. "Emıryemen"de[18] "Tembel Ehmet"te[19] ve diğerlerinde öne çıkan duygu budur.

Van masallarında, zaman zaman Tanrısal irade ile insan istemi karşıt bir konum alır, bazen uyuşur, bazen uyuşmaz. "Bostancının Kızı" başlıklı masalda bu durum ortaya çıkar.[20] Bostancının kızı, isteklerinin gerçekleşmesini Allah'a havale etmiştir. Padişahın oğlu ise "Men istemedikden sonra Allah da yazmaz" diye tutumunu ortaya koyar. "Giden gelmez Yol"da ise şöyle bir ifade geçer: "Allah bu yaziyi yazmiş ama men bozacam."[21] Van masallarında, "yazgı", "alın yazısı" veya "kader", adı ne olursa olsun, sonunda kendisinden öteye yol olmayan Tanrısal iradeyi temsil eder. Tanrısal irade ile insan iradesinin karşılaşması, çatışması, uyuşması, en sonunda yazgıya boyun eğme biçiminde kendini gösterir. Tanrısal irade, içinden çıkılamaz bir istikamet olarak görülür. Bu istikamet içinde kişi kendi tercihlerini ortaya koyar. Ne var ki farklı denemeler sonucunda, bir yazgı olarak önünde duran istikamette yürümekten başka yolu olmadığını da anlar.

Sonuç

Öyküleyici ve metaforik ifade biçimi, iki açıdan felsefe ile ilişkilidir: (1) Sözel bir ifade/metin olarak içinde felsefi kırıntılar taşır, (2) felsefi söylemin uygun bir anlatım, zengin ve anlaşılır bir dille ortaya çıkmasına katkı sağlar. Masallar da metaforik ifadelerdir. Onların içinde, özellikle etik bağlamda değerlendirilebilecek kuramsal bir öz vardır. Bu özelliğinden ötürü, bazı filozoflar mitolojik ve masalımsı anlatılardan, kendi felsefelerinin daha iyi anlaşılması için yararlanmışlardır. Bununla masalın felsefe olduğunu söylemek istemiyoruz. Masal felsefe değil, "felsefe-öncesi"dir. Felsefeyi üreten düşünce ve algılayış biçimi ile masalı üreten düşünce ve algılayış biçimi birbirinden çoğu kez zıtlık oluşturacak denli farklıdır. Bununla birlikte her ikisi de varlığı anlama, açıklama ve yorumlama biçimidir. Bu nedenle, masal felsefe olmasa da, kendi içinde felsefi öğeler taşır. İçerdiği felsefi düşünce ve söylemlerle felsefeye, felsefe yapmaya bir hazırlık, felsefeye giden yolda düşsel bir adımdır.

---

[17] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 286.
[18] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 264.
[19] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 273.
[20] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 310.
[21] Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, s. 373.

Van masalları, hem “felsefe içindeki masal”a, hem de “masal içindeki felsefe”ye örneklik edebilirler. Bu masallar, öncelikle varlığın arkhesinin iyilik, adalet ve güzellik olduğu duygusunu oluştururlar bizde. Bu nedenle varlıktaki güzellik, iyilik ve adalet esas; çirkinlik, kötülük ve zulüm görelidir. İyiliğin, güzelliğin ve adaletin ışığı, varlıktaki uyumu ve ahengi oluşturur. Kötülük, çirkinlik ve zulüm ise yokluğa aittir. Masalların dünyasında iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, adalet ve zulüm bir aradadır. Van masallarının bize öğrettiği, kötünün yaptıklarının yanına kalmayacağı, eninde sonunda yaptıklarının cezasını çekeceği ve adaletin tecelli edeceğidir. Güzel olan, insanın iyiliğe ve adalete olan güvenini artıran, iyinin kötüden, haklının haksızdan daha güçlü olmasıdır. Bu nedenle, masalların dünyası iyi ve güzel bir dünyadır. İyilerin eninde sonunda kazanması, kötülerin eninde sonda kaybetmesi, yenilmesi ve cezasını bulması, içimizdeki iyimserliği ve yaşama duygusunu besler. Kötülük karşısında hemen yılmamamızı, hemen pes etmememizi öğütler, sabırlı ve dirençli olmamızı salık verir. Eğer iyinin yanında isek, eğer haklıysak, üzülmemize gerek yoktur, hak eninde sonunda yerini bulacaktır.

Her masalla, yeryüzündeki iyi niyet, bir kez daha amacına kavuşur, iyiler muratlarına bir kez daha erer. Masal, amaç olarak bir erdeme eriştiğinde, bir erdem değeri ortaya koyduğunda, kendini gerçekleştirmiş ve insanın yaşadığı bu dünyaya bir kez daha iyiliği esinlemiş olur. İyiliğin şer karşısında zafere kavuştuğu görkemli final anında, gökten üç elma düşer: biri anlatanın, biri dinleyenin, biri de tüm iyilerindir. Bunun böyle olması iyidir: zira elma göksel bir güç ve esin de bağışlar masalı paylaşanlara, yaşayanlara, yaşatanlara. Elma, artık, yeryüzündeki insaniliği, iyiliği ve güzelliği besleyen göksel bir armağandır. Van masallarında da, iyi niyetin amacına kavuştuğu ve yeryüzünün bir kez daha iyilikle tanıştığı görkemli final anında, bu göksel armağanı anlatıcıları, dinleyicileri ile bol bol paylaşır. Elmayı, bir ölümsüzlük iksiri olarak yeryüzündeki iyi niyetin, sağduyunun, şefkatin, merhametin ve sabrın sofrasına koyar. Öyleyse gecikmeyelim, haydi buyuralım Van masalları sofrasına.